

Реферат на тему: "Творчість Володимира Винниченка 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами"

Володимир Винниченко

Творчість Володимира ВИННИЧЕНКА 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – "Українська література".

Захищена 12 жовтня 1998 року у спецраді Київського Національного університету ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА.

ВСТУП

Актуальність теми. З початку 1930-х рр. і до кінця 1980-х рр. творча спадщина Володимира Винниченка була вилучена з нормального культурного обігу: твори його не друкувалися в УРСР і не вивчалися. Винниченкознавство як літературознавча ділянка існувало й розвивалося лише за кордоном — завдяки дослідженням Г.Костюка, М.Мольнара, С.Погорілого, Л.Онишкевич, В.Ревуцького(1) (хоча погляд на Винниченка-письменника крізь політичну призму нерідко давався взнаки і там)...

Що ж до "материкової" України, то тут варта згадки спроба повернення спадщини В.Винниченка в середині 1960-х рр. (це питання ставилося О.Гончарем на 5-му з'їзді письменників України та І.Дзюбою в його трактаті "Інтернаціоналізм чи русифікація?"). Спроба ця — з огляду на несприятливі суспільно-політичні обставини — виявилася невдалою, після чого штучна пауза затяглася ще на два десятиліття. Перший етап у вивченні феномена Винниченка після реабілітації письменника наприкінці 1987 р. мав ту особливість, що з'ясовувалися передусім обставини його політичної біографії (до речі, з акцентом на моментах "пробільшовицької" орієнтації Винниченка!), визначалися

загальні контури й масштаби творчої спадщини, його місце в історії українського письменства. Цим питанням були присвячені публікації П.Федченка, І.Дзевеверіна, М.Жулинського, М.Слабошпицького та інших дослідників.(2) Жанри нарису й огляду домінували — і в цьому була своя закономірність.

З початку 1990-х рр. стали з'являтися вже не тільки публікації нарисового характеру, а й студії типу "життя і творчість" (монографія О.Гнідан та Л. Дем'янівської "Володимир Винниченко. Життя, діяльність творчість" — К., 1996). монографічні дослідження спадщини письменника під кутом зору певної проблеми (напр., праця Л.Мороз "Сто рівноцінних правд".Парадокси драматургії В.Винниченка" — К., 1994, в якій переконливо розкрито зв'язки драматургії письменника з філософськими ідеями

добі, а також "новою драмою" кінця XIX і початку XX ст.ст.).

Визначаючи в 1971 р. — з нагоди 20-річчя з часу смерті В.Винниченка — найактуальніші завдання винниченкознавства, Г.Костюк наголошував, що одним із них є "вивчення Винниченкової творчості в ширшому порівняльному аспекті світової літератури". "Критика, — констатував дослідник, — кидала різні думки про впливи чи співзвучність творів В.Винниченка з різними авторами світу: тут і Ф.Достоевський, і М.Горький, і М.Арцибашев, і Л.Андреев, Леся Українка вказувала на співзвучність з мотивами А.Чехова і Гавптмана. Один німецький критик ... в рецензії на "Брехню" ... висловився був, що героїня драми Наталя Павлівна "загадкова жінка, яка постала за допомогою Ібсена і декількох французів. Не можна обійти і Метерлінка, драматурга, до якого пильно приглядався завжди Винниченко, п'єси якого сусідували і конкурували з Винниченковою "Брехнею" в репертуарі знаменитої італійської Емми Граматіки; навіть назву для своєї нової п'єси "Великий секрет" (1926) Винниченко запозичив від Метерлінка".(3)

Проблема, поставлена чверть століття тому Г.Костюком, зберігає свою актуальність і донині. Вона не ставала досі предметом спеціального дослідження, хоча на пошук аналогій і зіставлень "провокує" сама творчість Винниченка. Прагнучи "прорубати вікно в Європу", цей письменник вів постійний творчий полілог з багатьма попередниками і сучасниками, чутливо реагуючи на зміну літературних мод, на естетичні шукання як у західноєвропейській, так і в російській літературі. Винниченко як явище української літератури не може бути "розгаданий" поза його численними творчими захопленнями і відштовхуваннями, що передбачали як засвоєння, трансформацію чужого досвіду, так і полеміку з ним. Стосовно драматургії В.Винниченка значну частину роботи в цьому аспекті виконала Л.Мороз. Але в тому то й річ, що дослідження генетичних і типологічних зв'язків прози й драматургії письменника з художніми явищами світової літератури кінця XIX — першої половини XX ст.ст. — це завдання надто масштабне, щоб бути вичерпаним в одній-двох монографіях.

Необхідність розгляду творчості В.Винниченка в порівняльному аспекті тим більш очевидна, що сама вона є переконливим доказом того, що український культурний розвиток був, за словами Д.Чижевського, "складовим елементом загальноєвропейського": "Коли український культурний розвиток проходив ті самі стадії, що й європейський взагалі, то не тому, що на Україну приходили ззовні "впливи", на Україні чинять "чинники", "фактори" чужого походження, а тому, що Україна яко частина європейської культурної цілості переживає ті самі внутрішні процеси, що й цілість, до якої вона належить".(4)

З'ясування характеру творчого діалогу В.Винниченка з М.Горьким і Ф.Достоевським, Г.Мопассаном і Г.д'Аннунціо, Ф.Ніцше та Г.Ібсеном, Е.Золя і К.Гамсуном дає можливість істотно доповнити картину взаємодії української літератури перших десятиліть XX ст. з іншими літературами; розкрити суттєві особливості творчої індивідуальності В.Винниченка, домінанти його художнього

мислення; визначити внесок українського прозаїка й драматурга в осмислення актуальних "питань доби"; відповісти на низку питань щодо зв'язку творчості В.Винниченка з художніми течіями кінця XIX — початку XX ст.ст. — як усередині української літератури, так і за її рамками.

Об'єкт дослідження — творчість В.Винниченка 1902-1920 рр. (сім романів, сімнадцять п'єс і близько півсотні оповідань, епістолярій, статті). Локалізація матеріалу зумовлена масштабами літературної спадщини письменника, а також тим, що період останньої його еміграції (1920-1951) має свої істотні особливості. М.Зеров цілком резонно виділяв цей період як окремий етап творчої еволюції письменника.

Об'єктом дослідження у дисертації є також європейська проза і драматургія кінця XIX — початку XX ст.ст., філософські праці Ф.Ніцше.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося як складова частина комплексної теми "Творчість В.Винниченка у контексті світової літератури кінця XIX — початку XX ст.ст.", над якою працювала наукова група кафедри української літератури Кіровоградського педагогічного університету ім.В.Винниченка в 1994-1996 рр. Тема затверджена Міністерством освіти України.

Тема дисертації затверджена також координаційною радою Інституту літератури НАН України.

Мета і завдання роботи. Основною метою дисертації є визначення генетичних (запозичення, ремінісценції, алюзії ...) та типологічних (об'єктивних збігів і сходжень) зв'язків творчості В.Винниченка з художніми явищами в європейських літературах кінця XIX — початку XX ст.ст.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- визначення особливостей літературної ситації в Україні на початку XX ст., зумовленої "боротьбою генерацій" і пошуком українською літературою нової естетичної якості;

- з'ясування ціннісних орієнтацій та рис психологічного портрета В.Винниченка;

- визначення специфіки трансформування В.Винниченком відомих сюжетів, мотивів, образів;

- обсервування генетичних і типологічних зв'язків між творами В.Винниченка і романами Ф.Достоевського, зіставлення морально-філософської проблематики та характеру її інтерпретації українським і російським письменниками;

- вивчення "ніцшеанського" сліду у творчості В.Винниченка;

- аналіз різних аспектів "проблеми статі" через зіставлення сходжень і розбіжностей у В.Винниченка — і західноєвропейських та російських письменників;

- розгляд питання "В.Винниченко і художні течії кінця XIX — початку XX ст.ст.: реалізм, натуралізм, модернізм".

Теоретико-методологічною основою дисертації є праці з питань порівняльного літературознавства, що належать перу О.Білецького, Г.Вєрвеса, І.Дзюби, Д.Дюришина, В.Жирмунського, І.Журавської, М.Зєрова, Д.Наливайка, Л.Новиченка, П.Филиповича,

Д.Чижевського, І.Франка, а також наукові дослідження істориків української та зарубіжних літератур — В.Адмоні, Ю.Барабаша, О.Гнідан, Л.Дем'янівської, М.Жулинського, Ю.Карякіна, Г.Костюка, Л.Мороз, С.Павличко, Б.Сучкова.

У процесі дослідження застосовувалися методологія і методика порівняльного літературознавства (зокрема — типологічного аналізу), біографічний та системно-естетичний методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в ній уперше в українському літературознавстві досліджено розгалужені генетичні і типологічні зв'язки творчості В.Винниченка з творчістю провідних європейських письменників кінця XIX — початку XX століть. Ця проблема розглянута з урахуванням закономірностей літературного розвитку як в Україні (перші два десятиліття XX ст.), так і в інших країнах Європи (рубіж століть, початок XX в.)

З'ясовано естетичні ціннісні орієнтації молодого Винниченка (українська класика, М.Горький, зарубіжні літератури). Комплексно вивчено систему взаємодії прози і драматургії В.Винниченка з творчістю М.Серванеса, Ф.Достоевського, К.Гамсуна, Г.Ібсена, Е.Золя, Г.Мопассана, Г.д'Аннунціо, філософськими ідеями Ф.Ніцше. Шляхом порівняльного аналізу п'єс та романів В.Винниченка і творів Г.Мопассана та Г.д'Аннунціо визначено характер запозичень і ремінісценцій, що зустрічаються в українського письменника. Якщо в літературній критиці початку XX ст., а також у дослідженнях вчених української діаспори було лише поставлено питання про походження, точки дотику між Винниченком і Достоевським, Винниченком і Ніцше, то в даному дисертаційному дослідженні ці питання з'ясовані всебічно.

Вперше розглянуто такі важливі аспекти проблеми, як "Винниченко і Ібсен" та "Винниченко і Золя". Істотно доповнено уявлення про художні течії в українській літературі початку XX ст., оскільки творчість В.Винниченка в сучасних дослідженнях про український модернізм і реалізм представлена лише побіжно. Значна увага приділена з'ясуванню стосунків Винниченка-художника з українською літературною традицією у контексті "боротьби генерацій", а також із неореалізмом, неоромантизмом, символізмом, натуралізмом.

У дисертації по-новому осмислюються риси творчої особистості В.Винниченка (парадоксальність художнього мислення, внутрішня суперечливість, викликана гострою колізією між утопізмом і антиутопізмом; амбівалентність стосунків автора і героя тощо).

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що результати й висновки дослідження можуть бути:

1. використані в лекційних курсах історії української літератури XX ст., під час читання спецкурсів та спецсемініарів з проблем взаємодії української літератури з європейськими літературами, еволюції творчості В.Винниченка, художніх течій початку XX ст., а також при написанні розділів підручників, посібників для вищої та загальноосвітньої шкіл.

2. Дисертація є самостійним дослідженням її автора.

Апробація результатів дисертації. Спостереження і висновки, що складають основу дисертаційного дослідження, знайшли своє втілення у виступі на II Винниченківських читаннях (Кіровоград, 1995 р.), у спецкурсі "Творчість В. Винниченка 1900-1920 р. р.", прочитаному на філологічному факультеті Одеського державного університету імені І.Мечникова.

Цикл статей дисертанта про актуальні проблеми творчості В.Винниченка відзначений премією імені Олександра Білецького (1998 р.).

Публікації. Основні результати викладені у монографії "Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900-1920 рр. у європейському літературному контексті" (Кіровоград, 1998. — 15 д.а.), авторському збірнику статей "Магічний кристал. Сторінки історії українського письменства" (Кіровоград, 1995. — 14 д.а.), а також у 19 статтях, опублікованих у періодичних виданнях.

РОЗДІЛ I.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ І ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

1.1. Боротьба генерацій

Літературна молодість Володимира Винниченка збіглася з початком нового — ХХ століття. Узявшись за перо під час свого навчання в Єлисаветградській класичній гімназії, він дебютував як прозаїк уже після того, як був відрахований з числа студентів правничого факультету Київського університету (за участь у протиурядових виступах) і служив "вольноопределяющимся" у 5-му саперному батальйоні, розміщеному в Києві. Перше оповідання В.Винниченка — "Сила і краса" — з'явилося на сторінках журналу "Киевская старина" (кн. 8-9).(5)

Саме тоді, коли єлисаветградський гімназист робив перші проби пера, Іван Франко констатував, що однією з характерних тенденцій культурного життя в Європі стала "інтернаціоналізація літературних уподобань та інтересів".(6) Вона означала, що наприкінці ХІХ ст. стали очевидним "розпанахання давніших географічних і державно-етнографічних границь, величезний зріст комунікації, безмірне розширення літературних горизонтів, спільність ідей і ідеалів в писаннях одної генерації в різних краях, однаковість літературного смаку в певних суспільних верствах різних народностей, панування певних предилекцій і певної літературної моди в цілому цивілізованому світі в даній добі".(7)

Йшлося в статті І.Франка 1898 року, по суті, про взаємо— дію і взаємне збагачення літератур. При цьому, важливо вслід за критиком повторити, що інтернаціоналізація не означала уніфікації національних письменств. Навпаки: "розпанахання границь" і "зріст комунікації" сприяли "націоналізації кожної поодинокі літератури", тобто — увиразненню її національної самобутності.

Українська література, будучи частиною загально-європейського культурного організму, не залишилася осторонь тих процесів, що про них І.Франко говорив як про характерний "знак доби". Проблема зміни естетичних орієнтацій, подолання етнографічно-побутової "старосвітщини" заради розширення художніх горизонтів з

усією очевидністю постала на перехресті XIX і XX століть, коли в Україні з'явилася молода літературна генерація. Усвідомлюючи себе як нове покоління, орієнтації й зусилля якого мають бути адекватними вимогам часу, молодь ("Молода Україна", як називав її Іван Франко) досить різко протиставила себе "батькам", заперечуючи багато що в їхньому досвіді.

Прапором "Молодої України" стало гасло європеїзму. "Тепер поміж нашою молодогою громадкою почалось таке "западничество", що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу, — писала в 1891 році Леся Українка своєму духовному батькові Михайлу Драгоманову. — ... Я надіюсь, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній".(8)

Увага до нових художніх явищ і течій у європейській літературі в середовищі української літературної молоді супроводжувалася радикалізацією національного самоусвідомлення. "Ми відкинули назву "українофіли", а звемось просто українці", — це зізнання 21-річної поетеси, чий літературний псевдонім — Українка — звучав як виклик і самоствердження, вельми красномовне. Національно-культурницький рух на схилі XIX ст. відчутно політизувався. У Галичині, а невдовзі й на Наддніпрянській Україні почали виникати політичні партії, у програмах яких з'явилася ідея автономії України. Власне, це був єдиний процес: намагання "прорубати вікно в Європу", набираючи сили, збагачуючи свій культурний потенціал, — і активізація політичного життя, що мала на меті соціальне й національне визволення. Об'єднуючим началом було прагнення бачити себе (вже українців, а не українофілів!) модерною нацією. Гасло європеїзму в культурі, літературі було спрямоване саме на те, щоб "засяяти в народів вольнім колі", як скаже у величавому пролозі до поеми "Мойсей" І.Франко.

Запорукою розвитку, оновлення літератури один із чільних ідеологів модернізму М.Євшан оголосив "боротьбу генерацій" — Ця його "формула війни" прозвучала зі сторінок журналу "Українська хата", позиція якого стосовно українофільства, "патріотично-романтичної жвачки", тобто — літератури народницького типу, була особливо різкою. Конфлікт поколінь, боротьба між народницькими й модерністськими уявленнями про природу й завдання літератури, таким чином, на початку століття набрали гостроти.

Микола Євшан і Сергій Єфремов — ось два полюси тієї дискусії. Зосереджена вона була, головним чином, на сторінках "Української хати" і газети "Рада". Хатяни відстоювали орієнтацію української літератури на досвід європейських літератур, зокрема — на модерністські течії в них. Вони сповідували культ вічної краси й сильної особистості, їх вабив ідеал незаангажованого, вільного від проповіді "певних громадських або партійних інтересів" мистецтва, місія якого не зводилася б до ролі "популярних брошур" і "копіювання дійсності".(9) Заперечуючи утилітарність літератури, хатяни кликали молодь "під прапор мистецтва"(10), маючи на увазі, що воно саме собі ціль. ("Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність", — писав Ш.Бодлер, і ці його слова М.Вороний недаремно взяв за епіграф до свого полемічного

послання "Івану Франкові"). Якщо М.Євшан у своєму підході до літератури дотримувався принципу естетичного, то в статтях С.Єфремова обґрунтовувався принцип соціологічний: у літературі його цікавили передусім ідеї, призначення письменства вбачалося критикові в служінні народові, в тому, щоб бути учасником суспільних змагань.

С.Єфремов (як і загалом "радяни") модерністських новацій не визнавав і пристрасно полемізував з тими, то їх обстоював...

І все ж полеміка між "хатянами" і "радянами" була хоч і вельми суттєвим, але тільки фрагментом того "конфлікту поколінь", який знаменував об'єктивну потребу якісного оновлення української літератури. Леся Українка не входила до кола "Української хати", але в своїх листах вона так само шпетила "старих" (найчастіше — І.Нечуя-Левицького). Михайло Коцюбинський приятелював із засновником газети "Рада" Євгеном Чикаленком, однак і він закликав побратимів по перу братися за нові для української прози теми — психологічні, філософські, історичні, — і за нові способи їхнього художнього вираження.

Характеризуючи літературну ситуацію в Україні на початку ХХ ст., важливо зважати на нюанси.

По-перше, творчість представників "Молодої України" не вичерпується шуканнями в рамках модернізму.

По-друге, художня практика завжди багатша за декларації й теоретичні гасла сторін, які відстоюють різні, навіть полярні естетичні позиції. На початку століття це означало, що "не кожен автор, який заявляв про свої "модерністські" чи навіть новаторські експерименти, тобто прагнення змінити характер культури, спромагався хоча б частково виконати таке завдання".(11)

По-третє, до виявів об'єктивних закономірностей літературного процесу завжди додаються елементи літературної моди, а вона відзначається примхливістю, непередбачуваністю, нестійкістю, та ще певною поверховістю інтересу, увагою до зовнішніх прикмет того чи того явища. Здається, саме ці її особливості мав на увазі

І.Франко, коли в дещо іронічному тоні говорив про літературну моду кінця ХІХ ст.: "Панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі є фактом. ... Хто не одягнений по остатній паризькій моді, той не має доступу до салону, хто не пише в дусі Ніцше, не йде за слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка, Ібсена та Гарборга, той не письменник, не варт доброго слова. Є пересада

в тім наріканні, та є й зерно правди" (тобто, в наріканні на те, що слідування моді стало чи не важливішим за наявність таланту. — В.П.). І.Франко ж настирливо нагадував саме про талант, художню якість: "... бездарність, удрапована в філософію всіх песимістів та "надчоловіків", у тумануваті фрази та звуки всіх символістів, сатаністів та декадентів накупі, все ще не здобуде собі нічого більше, крім хвилевого ефекту".(12)

Іронія мала підстави. Зумовлювало її те, що, по-четверте, прибічники модерністських новацій опинялися віч-на-віч з проблемою мистецької якості,

майстерності, досконалості слова, — якраз тоді, коли йшлося про практичне творче забезпечення проголошених гасел і намірів.

І якщо С.Єфремов (як автор статей "В поисках новой красоты" — 1902 р. та "На мертвой точке" — 1903 р., надрукованих у журналі "Киевская старина") не мав рації, залишаючи за українською літературою право лише на народницький варіант, то в обгрунтованості естетичних претензій стосовно конкретних творів конкретних авторів йому не відмовиш. Так само, як не відмовиш І.Франкові у влучності його скепсису, з яким він висловлювався про манірні "плакси" молодомузівців. Франкова критика 1907 року ніяк не перегороджувала дорогу українському модернізмові, вона лише нагадувала екзальтованим апологетам "нового містичного неба" про грішну "землю", а заодно й про такі незайві речі, як художній смак, талант... (13)

Та що С.Єфремов й І.Франко, коли й сам М.Євшан (як було сказано — ідеолог модернізму), визнаючи цілком закономірними і благодатними для української літератури її творчі контакти з сучасними європейськими літературами, разом з тим, сумно іронізував з приводу примітивного "телячьего восторга" та сліпого копіювання чужих зразків: "...з другого боку, треба ствердити, що всі майже наші екскурсії в "Європу" були нещасливі та схиблені. Ми або губились там цілком, або, коли вертали назад, то не з чимсь дійсно цінним, а більше з відпадками багатого стола і старалися в себе вмовити, що дійсна "Європа", дійсна культура куди багатша від нашої "питомої". В обох випадках очевидно, ми виходили як найгірше. З одного боку наші "яничари" тратили вповні розумінь, народної душі і літератури, навчилися гулювати на своїх Коцюбинських, Стефаників, Українок чи Кобилянських як на провінціалів, протиставляючи їм елеганцію якого-небудь сутеринового літерата з "Європи", — з другого ж боку наші "просвітителі" насильно почали імпортувати чужу тандиту, не уміючи орієнтуватися серед дійсно цінних добутоків західної культури, та вмовляли в публику, що се "первий сорт". А взагалі, для одних і для других українська література була панною в "короткій сукенці". Хотячи зробити її тільки рафінованою, учили її всяких штучок з літературного "півсвітка" Європи.

... Отже, головна річ в тім, щоб, заходячи в тісніші зносини з чужими літературами, не затрачувати оригінальних прикмет своєї і не примушувати її надягати на себе чужі їй костюми — хоч би й які вони були принадні,— щоби замість скріплення рідної літератури елементами чужих течій не вносити розлад на отрую".(14)

Це надзвичайно важливе застереження було висло М.Євшаном у 1912 році, коли в українському літературному житті помітними стали й деструктивні явища, що виглядали як зворотній бік "інтернаціоналізації літературних уподобань та